

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертаційну роботу

Ардашової Ярослави Ігорівни

«Духовність і психокультура в контексті становлення особистості»,
подану на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук
за спеціальністю 09.00.04 – філософська антропологія, філософія культури

Подане на обговорення дисертаційне дослідження присвячено актуальним проблемам сучасного філософсько-антропологічного і філософсько-культурного дискурсу.

Загострений інтерес до проблеми духовності людини у філософії ХХ- поч. ХХІ ст. пов'язаний з комплексом причин, що характеризують суперечливі реалії сьогодення. Перехід до поліцентричної, плюралістичної культури Постмодерну зумовлює, з одного боку, зростання свободи людини, можливостей її особистісного вибору, а з іншого – значно ускладнює, драматизує пошуки нею трансцендентних вимірів власного буття, духовних основ свого вкорінення у світі. В умовах сучасного глобалізованого інформатизованого світу людина вступила у «добу бездомності» (М.Бубер), вона живе в умовах швидкоплинного часу, знаходиться на перетині різноманітних, часто різновекторних впливів і ціннісних настанов, що значно збільшує ймовірності вибору нею «широкого», більш простого, доступного, але хибного шляху – псевдодуховності. Свідченнями такого вибору є, наприклад, ескапізм сучасної людини, особливо молоді, у віртуальний світ, зрушення дійсного сенсу життєдіяльності у спрямуванні переважно до матеріальних потреб, утилітарних інтересів.

Отже, реальна загроза, що виникає з культивуванням принципу «мати», а не «бути», необхідність збереження фундаментальних ціннісно-сміслових засад людського буття спонукає не тільки до подальших інтелектуальних пошуків, а й до віднесення питання розвитку духовності до рангу проблем, пов'язаних з державною безпекою країни.

Особливого значення, на мій погляд, сьогодні мають процесуальні підходи щодо цієї проблеми, експлікації духовності не стільки і не тільки як результату, а як важкого суперечливого шляху трансформації людини в усій «цілісності» її внутрішнього світу, зокрема, в єдності та нерозривній взаємодії психічного і духовного, ірраціонального та раціонального, надраціонального тощо.

У зв'язку з вищезазначеним, тема дисертаційної роботи Я.І.Ардашової «Духовність і психокультура в контексті становлення особистості» представляється актуальною й перспективною у науково-теоретичному і практичному відношенні.

Метою даного дисертаційного дослідження є філософсько-антропологічна рецепція взаємозв'язку духовності і психокультури у контексті становлення особистості. Для реалізації мети, вирішення дослідницьких завдань автор опирається на підходи вітчизняних і зарубіжних філософів, науковців, застосовує у поєднанні філософсько-антропологічний, соціокультурний та культурно-історичний підходи, методологію герменевтики, феноменології, філософської компаративістики та культурно-семантичного аналізу.

Наукова новизна поданої на обговорення дисертаційної роботи полягає, передусім, у здійсненні рецепції взаємозв'язку духовності і психокультури у контексті становлення особистості на основі органічного поєднання філософсько-антропологічного, соціокультурного та культурно-історичного методологічних підходів, особливостей духовності та психокультури особистості в епоху Постмодерну. Цей основний науковий здобуток дисертаційної роботи Я.І.Ардашової доповнюється і конкретизується низкою інших положень, які характеризуються науковою новизною й виносяться на захист (див. дис. с. 8-10). Особливо важливими й переконливими у науково-теоретичному відношенні, на мій погляд, є положення про значення психокультури у формуванні духовності особистості в контексті культурного поступу суспільства, передумання зародженню психокультури розвиненої свідомості і самосвідомості людини; виявлення взаємовпливу індивідуальної психокультури і психокультури соціуму, важливого значення громадянських

цінностей у психокультурі та духовності особистості в українському суспільстві, обґрунтування особливостей культурних феноменів Постмодерну в контексті їх впливу на трансформацію психокультури і духовності особистості тощо.

Авторка достатньо логічно послідовно побудувала структуру роботи, яка підпорядкована реалізації мети і завдань дослідження, загальній логіці філософсько-антропологічного і філософсько-культурного дискурсу. Дисертація складається з вступу, трьох розділів, які об'єднують сім підрозділів, висновку та списку використаних джерел (252 найменування, з них - 19 англomовних та франкомовних).

У першому розділі «Джерельна база і теоретико-методологічні засади дослідження духовності і психокультура особистості» основна увага приділяється визначенню та конкретизації понятійно-категоріального апарату і методології дослідження.

Цілком закономірно, у відповідності до сучасних методологічних підходів, авторка співвідносить означені питання з історико-філософським і науковим дискурсом проблем духовності і психокультури (підрозділ 1.1).

Виходячи з того, що початок осмислення проблем духовності сягає стародавніх часів в історії людства, дисертантка розпочинає дослідження з аналізу культурно-історичних витоків формування проблеми духовності (Старий Завіт, Новий Завіт, міфологія та ін.). У підрозділі розкриваються основні підходи щодо проблеми духовності в контексті парадигм класичної античної філософії (софісти, Сократ, Платон, Аристотель), філософії Відродження (Л.Валла, Дж.Манетті, Н. дела Мірандолата ін.), раціоналістичної та емпіричної традицій Нового часу (Р.Декарт, Т.Гоббс, Г.Лейбніц, Б.Спіноза, Ф.Бекон, Дж.Локк та ін.), філософії XVIII-XIX ст. (І.Кант, Ф.Шеллінг, Г.Гегель, С.К'єркегор, К.Маркс, Ф.Енгельс та ін.). Значна увага приділяється експлікації підходів до цієї проблеми у сучасній (А.Швейцер, екзистенціалізм, релігійна філософія, космізм) та вітчизняній філософії (Г.Сковорода, П.Юркевич, В.Зеньковський, В.Вернадський, С.Кримський, А.Алексєнко, І.Підласій, І.Ігнатенко та ін.) Це дає можливість представити духовність особистості як

багатогранний феномен, акцентуація характерних рис якого органічно пов'язана зі змінами парадигми в історії філософії та культури.

Чільне місце у підрозділі займає осмислення підходів до проблеми психокультури у психології та педагогічній психології. Дисертантка достатньо критично аналізує переваги та обмеження означених підходів, які проявляються, зокрема, у спрощенні під час вивчення цього феномену та вузькій їх спрямованості (див. дис. с. 37, 38). При обґрунтуванні необхідності філософського осмислення поняття психокультури авторка слушно акцентує увагу на розробках цієї проблеми у межах понять «особистість», «духовність», «свідомість» та «самосвідомість», формулює положення про первісність свідомості та самосвідомості людини щодо формування її психокультури (див. дис. с. 39).

Підрозділ 1.2 безпосередньо присвячено з'ясуванню понятійно-термінологічного апарату та методології дослідження. У підрозділі розкривається зміст ключових понять («духовність», «психокультура») і допоміжних понять («ідентичність», «ментальність»). Співставлення змісту ключових і допоміжних понять сприяє уточненню та конкретизації понятійно-категоріальної сітки дослідження, виокремлення понять «духовність» і «психокультура» з врахуванням їх змістовних і динамічних характеристик. Авторка достатньо обґрунтовано доводить, що саме завдяки розвитку поняття духовності виділяється поняття «психокультури», тому «доцільно відносити деякі елементи, що описуються в контексті поняття «духовність» (прагнення до пізнання, когнітивно-інтелектуальні характеристики, чуттєво-емоційні, інтелектуальні здібності та ін.) до психокультури (див. дис. с. 50, 52). Якщо культура постає як процес, то духовність є її результатом, що відображає найвищий рівень розвитку особистості (див. дис. с. 57).

Подальший аналіз внутрішніх взаємозв'язків духовності та психокультура в процесі формування особистості здійснюється у другому розділі «Формування духовності та психокультури особистості».

У підрозділі 2.1 «Роль духовності у становлення особистості» авторка, наголошуючи на багатогранності поняття «особистість», різноманітності

сутнісних рис людини як особистості, виходить з того, що «фундаментально-основоположною її якістю є духовність, то має всеохоплюючий характер» (див. дис. с. 60).

Певною новизною, на мій погляд, відрізняється постановка дисертанткою питання про необхідність філософського дискурсу проблеми духовності на основі циклічної, лінійної та спіралеподібної концепцій культурно-історичного розвитку. Це дозволило їй визначити тривимірну модель духовності, представити духовність як безперервний процес, що постає у внутрішній єдності та боротьбі з процесами бездуховності та псевдодуховності, руйнаціями загальнолюдського, гуманістичного на різних етапах культурно-історичного розвитку. У підрозділі достатньо ретельно проаналізовані основні аспекти духовності, властиві різним культурно-історичним етапам: героїчність, мистецтво, віра, творчість, самоідентифікація, свобода, екзистенція.

Достатньо оригінальною представляється експлікація авторкою проблем сучасного суспільства в контексті циклічності розвитку духовності, зокрема, схильності до самозвеличення, притаманного людині XX століття, як і людині Відродження (див. дис. с. 81).

Підрозділ 2.2 присвячено дослідженню особливостей формування психокультури у культурно-історичному поступі людства, значення психокультури у формуванні особистості.

Культурно-історичному дискурсу означеної проблеми у підрозділі передую визначення авторкою компонентів та функцій психокультури, що дає їй змогу виокремити досліджуваний феномен із низки інших, зокрема світогляду, ментальності та ідентичності. Співвідношення цих феноменів описується через метафору «дерево»: «корені» - духовність народу, на рівні «стовбура» - свідомість, світогляд, система ціннісних орієнтацій у нерозривних зв'язках із самосвідомістю та ідентичністю, на рівні «крони» - психокультура особистості, вершиною «крони» є безпосередньо її духовність» (див. дис. с. 95-99).

Дисертантка достатньо обґрунтовано доводить, що виникнення психокультури особистості є достатньо тривалим процесом у культурно-історичному поступі людства, який пов'язаний з розвитком індивідуальної

свідомості та самосвідомості людини. Первинним було становлення психокультури соціуму, що поступово з виокремленням свідомості дало поштовх до розвитку більш складних процесів, що пов'язані безпосередньо з індивідуальними якостями людини (див. дис. с. 101).

Заслуговує на увагу, на мій погляд, виокремлення авторкою таких етапів формування психокультури як етап становлення, етап розвитку, етап трансформації. Це дозволяє представити розвиток психокультури не просто як лінійний, поступальний процес, а й як стрибкоподібні зміни, болісні пологи нового у свідомості та психіці людини в умовах анемічності, турбулентності суспільства, пов'язаними з перехідними станами на різних етапах людської історії.

Третій розділ «Особливості впливу психокультури на становлення духовності особистості» складається з трьох підрозділів, зміст яких розкривається за логікою: від загального до особливого та до одиничного, тобто від загальної характеристики культури Постмодерну до виявлення її впливу на формування психокультури та духовності особистості і, нарешті, специфічності цих процесів у сучасному українському соціумі.

Вплив нових культурних феноменів на зародження нової епохи, культури Постмодерну авторка досліджує у підрозділі 3.1 «Формування нових феноменів культури в контексті глобалізації та інформатизації суспільства». Враховуючи перехідний характер епохи, цілком логічно аналіз вищезначених питань починається з характеристики попередньої епохи, культури Модерну, оскільки, «будь-яка епоха не виникає з нічого», «... епоха Постмодерну є такою не тому, що вона апріорі має бути такою, а тому, що умови, *які* їй передували, сформували такі її особливості та вияви» (див. дис. с. 115). Дисертантка не тільки окреслює основні парадигмальні засади філософії та культури Модерну, а й комплекс чинників (науково-методологічних, науково-технічних, інформаційних, глобалізаційних, ідеологічних, соціально-політичних тощо), які сприяли їх переосмисленню, виникненню нових культурних феноменів, притаманних постіндустріальній цивілізації.

Аналіз філософських, світоглядних витоків культури Постмодерну, її характерних як загальних рис, так й особливих культурних феноменів як тих, що стали витвором саме цієї епохи, так і тих, що мали місце у попередній культурі (наприклад, віртуалізація, персоніфікація, маніпулювання свідомістю людини, нарцисизм, ескапізм, споживацтво тощо), на мій погляд, відрізняється не тільки глибиною, а й свідчить про ерудованість дисертантки, її серйозний науковий інтерес до постмодерністської проблематики в філософії та культурі. І все ж таки, дещо песимістичні оцінки щодо перспектив розвитку психокультури та духовності особистості в умовах Постмодерну, які простежуються в тексті підрозділу в певній мірі «знімаються», урівноважуються на фоні таких сутнісних ознак філософії та світосприйняття цієї нової епохи як абсолютизація цінності життя всього живого (екоцентризм), прагнення до повноти і цінності життя та відповідальності людини за нього, рівноправність, полікультурність, толерантність тощо.

У підрозділі 3.2 авторка осмислює, передусім, ті культурні феномени, які, на її думку, мають найбільш суттєвий вплив на трансформацію психокультури і духовності особистості в умовах постіндустріальної цивілізації. До таких явищ, безумовно, можна віднести маніпулювання людьми, яке, як відомо, було притаманне й попереднім епохам. Проте використання ЗМІ, Інтернету, сучасних засобів маніпулювання свідомістю та психікою людини сприяє, як обґрунтовано доводить дисертантка, формуванню «ірреальної, віртуальної психокультури особистості, дуже рухливої, змінної та нестійкої». Особливе значення надається аналізу таких технологій як підміна змісту слів та їх значень, формування «слів-знаків», створення соціальних кодів тощо, які лежать в основі масової культури, й поступово проникають і пронизують усю психокультуру особистості (див. дис. с. 130, 131). Авторка слушно акцентує увагу на маніпулюванні людською психікою в умовах масової культури, зокрема, експлуатації емоцій та інстинктів, підсвідомої сфери, насамперед відчуттів самотності, провини, ворожості, страху, самозбереження (див дис. с. 137, 138).

Проте, безумовним позитивом цього підрозділу, на мій погляд, є намагання дисертантом уникнути однобічних підходів, врахувати не тільки негативні, а й можливості позитивних впливів новітніх феноменів культури на внутрішній, суб'єктивний світ особистості, її духовний розвиток.

Підрозділ 3.3 присвячено з'ясуванню специфіки формування психокультури і духовності особистості в сучасному українському суспільстві.

Заслуговує на увагу аналіз авторкою таких характерних рис ментальності, психокультури українців, як толерантність, стриманість, прагнення до мирного налагодження діалогу, самоповага та повага до Іншого тощо, які обґрунтовуються в контексті епохальних подій новітньої української історії (набуття Україною незалежності, помаранчева революція 2004 р., революція гідності 2013-2014 рр. та ін.). В підрозділі наголошується на надзвичайній складності, поліказуальності сучасних соціокультурних процесів в українському соціумі. Становлення психокультури і духовності особистості відбувається в умовах багатовекторних впливів, зокрема взаємодії загальноцивілізаційних процесів, пов'язаних з переходом до Постмодерну і внутрішніх процесів, притаманних Україні, пов'язаних з переходом від радянського минулого до принципово іншої соціокультурної, соціально-економічної реальності, заснованої на приватній власності, ринковому споживанні, що на практиці часто заперечує цінності духовності. Значний вплив на цей процес мають не тільки етнокультурні особливості, притаманні українському народові, а й вплив інших, передусім сусідніх культур, держав.

Аналіз тексту підрозділу дає можливість визначити три визначальні характеристики психокультури особистості в українському суспільстві: споконвічне сприйняття духовності як цінності, плюральність, полікультурність, які в Україні існують давно, а в Європі тільки утверджуються; формування індивідуальної психокультури з націленістю на вибудову психокультури соціуму (див дис. с. 145, 147, 148).

Представляє певний інтерес й аналіз авторкою проблем молодіжної культури та масової культури в українському суспільстві, зокрема акцентуація уваги на її амбівалентності, «оскільки масова культура може бути як

сходінкою до високою культури, так і сходінкою вниз». В зв'язку з цим Ардашова Я.І. наголошує на необхідності ідейної трансформації масової культури «через її наповнення більш високими ідеями, соціально-значимими сюжетами і естетично досконалими образами» (див дис. с. 150). Провідна роль в цьому процесі надається авторкою «духовній спадщині українського народу», розробці державою чітко визначеної стратегії розвитку, спрямованої на пріоритетність духовного розвитку народу та особистості.

Висновки дисертації є переконливими й презентують дослідження в його цілісності та завершеності.

Дисертаційне дослідження Я.І.Ардашової «Духовність і психокультура в контексті становлення особистості» виконано на достатньо високому науково-теоретичному рівні та заслуговує, без сумніву, позитивної оцінки.

Проте, доцільно висловити й деякі критичні зауваження та побажання дисертантці.

1. Твердження авторки, що «в Античності духовність розуміється як прагнення до героїчних подвигів, громадянського служіння, слави» (див дис. с. 18) представляється не достатньо точним і коректним, оскільки ідеал людини класичної епохи V-IV ст. до н.е. екстраполюється на всю Античність. Поза її увагою залишилися філософські рефлексії стоїків, епікурейців, неоплатоніків та представників інших напрямів пізньої Античності щодо проблеми духовності.

2. Евристично плідним є підхід дисертантки до понять «духовність», «психокультура» особистості з врахуванням їх динаміки в культурно-історичному і пізнавальному процесі. Проте занадто розширене тлумачення компонентів і функцій психокультури особистості у другому розділі дисертаційної роботи (див дис. с. 90-95), на мою думку, таїть в собі пастку «розмивання» духовності у психокультурі, а отже й нівелювання її значення як одного з фундаментальних понять філософії.

3. Не можна не погодитись з позицією авторки щодо необхідності протидії різноманітним проявам бездуховності та псевдогуманізації. Проте, на мій погляд, такі амбівалентні у морально-етичному плані феномени як сурогатне материнство, аборти не слід ставити на один щабель з такими дійсно

Неприйнятними, асоціальними явищами як вбивство за донорство, доступність порноіндустрії тощо (див дис. с. 142). Аборти, як відомо, можуть відбуватися за об'єктивних обставин, або здійснюватися лікарем заради врятування життя жінки, чи у разі загрози її фізичному, психічному здоров'ю. Ці причини вважаються прийнятними навіть у країнах з достатньо жорстким законодавством з цього питання.

4. Дещо поверхневим і спрощеним є висвітлення авторкою питання релігійності у сучасному українському суспільстві. Не можна, на мою думку, однозначно стверджувати, що «саме через відродження релігії, залучення до неї якомога ширшого кола людей можна відродити духовність українського народу» (див дис. с. 153).

Релігійність не завжди є шляхом людської душі до Храму духовності. Слід враховувати наявність різних типів віруючих в українському соціумі, включаючи й тих, яким притаманна велика залежність від зовнішньої мотивації, своєрідної «моди» на релігію у сучасному суспільстві, що проявляється часто у формі демонстративної, показової релігійності, але внутрішньо непритаманної, неприсутньої в людині.

Зазначені критичні зауваження і побажання авторці не впливають суттєво на загальну позитивну оцінку дисертаційної роботи. Одержані результати дослідження Я.І.Ардашової є достовірними та об'єктивними. Основні положення дисертації відображені у 24 наукових публікаціях автора, серед яких – 5 статей у фахових виданнях, 3 – у міжнародних виданнях, апробовані у виступах на міжнародних та всеукраїнських наукових, науково-теоретичних, науково-практичних конференціях.

Матеріали дисертації мають теоретичне і практичне значення, зокрема можуть бути корисними для подальших досліджень проблем становлення особистості у сучасному соціумі, використані у навчальному процесі, під час викладання філософії, філософської антропології, філософії культури, філософії історії, філософії психології тощо.

Одержані результати дослідження містять наукову новизну і належним чином обґрунтовані. Автореферат відображає зміст, структуру та основні положення дисертаційної роботи.

Як висновок, слід відзначити, що дисертація Я.І.Ардашової «Духовність і психокультура в контексті становлення особистості» виконана на належному теоретико-методологічному рівні відповідно до вимог «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24 липня 2013 року.

Дисертаційна робота «Духовність і психокультура в контексті становлення особистості» є самостійним, завершеним, концептуально цілісним дослідженням, а її автор Ардашова Ярослава Ігорівна заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.04 - філософська антропологія та філософія культури.

Офіційний опонент

доктор філософських наук, професор,

завідувач кафедри філософії та соціології

Національного медичного університету

імені О.О.Богомольця

